

MENTAL FİİLLER BAĞLAMINDA ŞİİRSEL İNŞA: ORHAN VELİ ÖRNEĞİ



POETIC CONSTRUCTION IN THE CONTEXT OF MENTAL VERBS: THE EXAMPLE OF ORHAN VELİ

Hamza HAVUZ*

ÖZ: Şiirin inşası, yaratıcısının duyu, duygu ya da düşünce dünyasındaki herhangi bir iç motivasyona dayanır. Bu motivasyonlar arasında duyu dünyasının sınırları modern bilimde ayırt edici niteliklerine göre “görme, tat alma, dokunma, işitme ve koku alma” şeklinde sınıflandırılmıştır. Mental fiiller bu noktada insan psikolojisine dayalı algı, biliş ve duygu durum ifadelerinin dilbilimsel bir göstergesi şeklinde ifade edilebilir. Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden biri olan Orhan Veli, bireyin kendine özel veya tüm ötekilere karşı hissettiklerini herhangi bir kalıp ya da sanatsal bir anlayışın mutlak gerekliliklerine göre inşa edilmesine taraf olmamıştır. Bu yaklaşım, onun aynı zamanda Garip akımının da öncülerinden biri yapmıştır. Çalışmada Orhan Veli’nin, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından da onaylanmış yüz temel eserden biri olan *Bütün Şiirleri* ele alınmıştır. Eserden tespit edilen veriler türlerine göre sınıflandırılarak özde şairin kendi şiirlerini inşa etmesi konusundaki mental fiillerin işlevselliklerine, genel de ise Türk dilinin konu üzerindeki dil bilimsel hareket alanına atıfta bulunulmuştur. Çalışma sonucunda bazı mental fiillerin konuya ya da kişiye özgü anlamlı birimlerin oluşturulması konusunda geçişkenlik gösterebildiği ve bu ilişkinin diğer söz dizimi elemanları vasıtasıyla kurulduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk dili, dil bilimi, mental fiiller, Orhan Veli

ABSTRACT: The construction of poetry is based on any internal motivation in the sensory world of its creator. The boundaries of the expressed sense world are classified in modern science as "sight, taste, touch, hearing and smell" according to their distinctive qualities. At this point, mental verbs can be expressed as a linguistic indicator of perception, cognition and mood expressions based on human psychology. Orhan Veli, one of the most important poets of Turkish literature, was not in favor of constructing the individual's feelings towards himself or towards all others according to the absolute requirements of any mold or artistic understanding. This approach also made him one of the pioneers of the Strange Movement. In this study, Orhan Veli's "Bütün Şiirleri", one of the hundred basic works approved by the Ministry of National Education, is discussed. The data identified from the work are classified according to their types, referring to the functionality of mental verbs in the construction of the poet's own poems in particular, and the linguistic scientific field of action of the Turkish language on the subject in general. As a result of the study, it is understood that some mental verbs are used as elements in charge of forming meaningful units specific to the subject or person and that this relationship is established through other syntactic elements.

Keywords: Turkish language, linguistics, mental Verbs, Orhan Veli

* Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi/Giresun-hamzahavuz55@gmail.com (Orcid: 0000-0002-6957-151X)

Giriş

Her dünya dili, dolaşımında olan sözcüklerin kendi sistemi içindeki üretim ve hareket alanını belirler. İfade edilen bu belirleyici esaslar birbirinden farklı olan dillerin ortaya çıkmasında da etkilidir. Dildeki göstergelerin oluşumunda ses birimleri şekil birimlerini, şekil birimleri söz dizimini, söz dizimleri ise tümcelerin bir araya gelmesindeki öncülleri belirler. Böylelikle dil, işleyen ve gelişen canlı bir sistem olarak yaşamaya ve üretmeye devam eder.

Şairler, ifade edilen bu canlı sistemin en önemli ve en etkin kullanıcılarından biridir. Dil kullanımında kişisel duyu ve algı biçimlerine göre kavramlara yeni anlamlar yükleyebilirler. Bu yolla da sözcüklerin daha önce inşa edilmiş temel yapı ve anlamlarına aykırı olarak kişisel bir ileti ağı yaratabilirler. Temelde salt bir farklılık olarak göze çarpan bu sınır aşabilirlik yetisi, ait oldukları toplumun duyu ve düşünce dünyasının pozitif yönde gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde Garip (I. Yeni) olarak da bilinen akımın kurucusu Orhan Veli Kanık'tır. İnsana karşı hissettiği sevgiyi doğa ve doğaya ait diğer öğelerde de duyumsar (Büyük, 2023: 84). Dönemin kullanılmakta olan şekil ve kalıplaşmış anlatım formlarına karşı çıkar. Şiirlerindeki esas büyük oranda sadelik üzerine kuruludur. Tasvir ya da söz sanatları onun için bir prangadır. "Şiirin sade, söz sanatlarından uzak, süssüz, günlük hayatın içinden sıradan insanı anlatabilecek ve anlamını kendi içinde bulan bir yapıda, diğer sanatların etkisinden arınmış olması gerektiğini düşünür." (Ankay, 2023: 482).

Orhan Veli Kanık, Garip şiirinde Oktay Rifat ve Melih Cevdet'le birlikte çeşitli anlatım teknikleri kullanmıştır. Bu tekniklerden ilki dize bölümleri arasındaki anlam ve söyleyiş bakımından aykırılıkların kurulduğu *karşıtlık* ilkesidir. *Mizah*, Garipçilerin kullandığı bir diğer anlatım tekniğidir ki grubun özellikle ilk evre şiirlerinde 'espri' ya da 'nükte' olarak yer edinmiştir. Anlatım tekniklerinin sonuncusu ise *öyküleme*'dir. Bu tekniğin kullanımına ilişkin ise garip hareketinin başlı başına "şiirin üst yapısının bir şairin izlenimlerinden çok, bir anlatıcının gözlemleri" biçiminde oluşturulmuş olmasıyla açıklanmaktadır (Sazyek, 1996: 206-224). İfade edilen bu teknikler, Orhan Veli'nin şiirlerindeki dil kullanımının dil bilimsel açıdan incelenmesinin önemini vurgulamaktadır.

Şairler konuşucu/yazıcısı oldukları dilin kullanımını önemli ölçüde kişiselleştirerek toplumun diğer bireylerinden dil bilimsel temel prensiplere uyma konusunda bazı noktalarda ayrılırlar. Bu ayrım yalnızca dil kullanımını niteleyen kişisel konuşma alışkanlıkları veya yeterlikle sınırlı değildir. "Sanatçı eserini bilinçle, belirli bir teknikle, belirli kurallara bağlı kalarak değil, aksine hiçbir şekilde izah edilemeyecek, doğası aydınlatılamayacak bir ilhamla, bir kendinden geçişle üretir. Sanat eseri bir inşa süreci değil, sanatçının vecd hali içinde oluşturduğu bir ilham eseridir."

(Taşdelen, 2012: 521). Yer verilen yaklaşımda da ifade edildiği gibi şairin yapıtını inşa sürecindeki belirleyici esaslar, çıktının türü veya inşa edildiği dilin genel dinamiklerine bağlı olarak kusursuz bir uyum içinde gerçekleşmez. Ön plandaki olgu, özne durumundaki şairin duyu dünyasındaki yansımalarıdır. Özel olarak kurgulanmış hem edebî hem yazınsal ürünlerdeki işaret edilen bu yansımalar da büyük ölçüde mental fiillerle takip edilebilmektedir.

Fiil, “Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan, zaman ve kiplerle çekimlenebilen, -ma- ekiyle olumsuz biçimi yapılabilen kelime türü; eylem.” (TDK, 2023: 1285-1286); “Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime.” (Korkmaz, 2023: 133); “Öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı vb. öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge.” (Vardar, 2002: 97) şeklinde tanımlanmaktadır. Mental fiil ise bireyin kişisel duyu ve algılarını işaretleyen anlam bilimsel bir sınıflandırma içinde ele alınmaktadır. Araştırmacılar kavrama ilişkin yer verildiği şekilde çoğunlukla birbirini tamamlayan tanım ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Mental fiillerle ilgili tanımların bazılarını: psikolojik fiiller olarak da tanımlanan mental fiiller “algı, biliş ve duyu” fiilleri (Croft, 1993: 55); bir etki unsuruyla hareket eden ve bunun bir karşılığı olarak da insan zihninde “belli bir süreç içerisinde kendine yer edinen” fiiller (Sandalyeci, 2023: 48); anlambilimsel özelliklerine göre fiillerin “algılama, akıl, duyu ve irade” gibi düşünceler etrafında toplanan fiil sınıflandırması (Altundaş, 2023: 7); hareket ve durum şeklinde iki ana gruba ayrılan fiillerin fiziksel bir harekete dayalı olmayan yalnızca “zihinsel bir hareket bildiren” fiiller (Yegin, 2019: 51) şeklinde sıralamak mümkündür. Ayrıca mental fiillerin genel yapısı ve konuyla ilgili yapılmış bilimsel çalışmalara “Türkiye’deki Mental Fiil Çalışmaları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi” (Şaş, 2023) ve “Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller” (Hirik, 2018) adlı çalışmalardan ulaşabilmek mümkündür.

Mental fiillerle ilgili bir diğer önemli nokta konuyla ilgili incelemelerde kullanılan sınıflandırma ölçütleri ve bu ölçütlere bağlı olarak inşa edilmiş terimlerdir. İfade edilen bu terimler, mental fiillerin sınıflandırılmasında ayırt edici bir özellik gösterecek şekilde ilgili çalışmalarda tanıtılmıştır. Yine burada belirtilmesi gerekir ki konu üzerindeki alan yazını ürünlerinde tam bir sınıflandırma ve terim birliği henüz sağlanamamıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, kaynak durumunda olan metinlerin söz varlığı bakımından konuya, kişiye veya inceleme metoduna ilişkin mikro çerçevede zorunlu bir değişkenliği beraberinde getirmesidir.

İncelemede Orhan Veli’nin, “Bütün Şiirleri (2015)”¹ adlı eserindeki söz varlığı incelenmiş, içerik analizi yapılarak tespit edilen mental fiiller

¹ Çalışmanın bu bölümünden sonra yazarın bu eserine yapılacak atıflar için “(OV)” kısaltması kullanılacaktır.

çıkarılmıştır. Elde edilen veriler üzerindeki sınıflandırma ve bu sınıflandırmanın terim alanında “Ataman (2023)” ve “Erarslan ve Güner (2021)” tarafından uygulanan iki ayrı metottan yararlanılmıştır. Çalışmada yer verilen mental fiillerin, bağlamı vurgulayan sözlük anlamları ve etimolojik yapılarına yer verilmiş, ardından sıklık bakımından tespit edilebilmesi hâlinde, fiilin ‘yüklem’ durumunda olduğu 3 cümleyle tanıklandırılmıştır. Anlamın farklı olmadığı mental fiillerin çatı ilişkisine ve birleşik fiillere bağlı olarak değişkenlik gösteren “görmek>görünmek”, “bakmak>bakakalmak” gibi eş yapıları, bağlı oldukları kaynak göstergenin alt birimi olarak ele alınmış, bağlamda ayrıca başlıklandırılarak tanıklandırma yoluna gidilmemiştir.

1. Mental Fiiller

Eserde tespit edilen mental fiiller; “*algı fiilleri, biliş fiilleri, duygu fiilleri*” (Erarslan ve Güner, 2021) olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştır.

1.1. Algı Fiilleri

Algı fiillerinin ayırt edici niteliği, kavramın *Türkçe Sözlük*’teki temel anlam katmanı ile doğrudan ilişkilidir: “**algı (I)** a. ruh b. Bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma; idrak.” (2023, s. 142). Bu noktada belirleyici husus, herhangi bir gösterge konumunda olan iletinin duyu organlarından biriyle algılanması üzerine kuruludur.

Eserin söz varlığından ayrıştırılan algı fiilleri 6 ana grupta ele alınmıştır (Ataman, 2023):

Görme ile İlgili Duyu fiilleri: görme, görünme, bakma, gözetme ve gösterme.

İşitme ile İlgili Duyu Fiilleri: kulakla algılama ve duyma.

Tatma ile İlgili Duyu Fiilleri: tatma, yeme ve içme.

Dokunma ile İlgili Duyu Fiilleri: dokunma, sarma, tutma ve vurma.

Denge Fiilleri²: denge ve denge durumlarına ilişkin fiiller.

Koku Alma ile İlgili Duyu Fiilleri: koklama ve kokuya ilişkin fiiller.

1.1.1. Görme ile İlgili Duyu Fiilleri

Görme eylemi konuşma eyleminden önce gelişmiştir. Bireyin ilk gelişim aşaması olan çocukluk döneminde, konuşma aksiyonundan önce bakıp tanımayı öğrenir. Bir başka ifadeyle de bütün dış dünyaya ait verilerin işlenmesi görme duyusuna bağlı olarak gelişir (Berger, 2023: 7). Göz fiilleri, yazarın algı fiilleri kategorisindeki en yoğun alanı oluşturmaktadır.

Gözle ilgili Türkçedeki temel fiillerin görmek, görünmek, gözlemek, gözetmek, göstermek, bakmak, izlemek vb. şeklinde ilerleyen bir içerik dizinini oluşturmak mümkündür. *Türkçe Sözlük*’te görmek fiili on dokuz ayrı anlam katmanında tanıklandırılmıştır. Fiilin temel anlamına ise “Gözle algılamak, seçmek.” şeklinde yer verilmiştir (2023: 1408-1409).

² Bu başlık Erarslan ve Güner’in (2021) çalışmasından alınmıştır.

Kaynak metinde gözle ilgili temel anlam bileşkelerini oluşturan “görmek” fiilinin etimolojik yapısı: **gör-** [‘Görmek’ = ET., OT. **kör-**] (Gülensoy, 2011: 383) şeklinde ele alınmıştır.

*Birdenbire denizi **göreceğiz**.* (OV: 89).

*Kim **görmüş**, ama kim,* (OV: 44).

*O gece **gördüm**,* (OV: 141).

Bak-: “Bakışı bir şey üzerine çevirmek.” (TDK, 2023: 378); “**bak-** [‘Bakışı bir şeyin üzerine çevirmek’ = OT. bak- (DLT) < *ba-k-“ (Gülensoy, 2011: 105).

*Uyandım **baktım** ki bir sabah,* (OV: 105).

***Bakmayın**, gün olur, ben de* (OV: 118).

***Bak**, dünya renkler içinde!* (OV: 119).

Seyret-: “Bir şeyin durumunu, oluşumunu gözlemek, bakmak.” (TDK, 2023, s. 2924); “[Ar. seyr + T. et-mek] Bir nesnenin duruşuna ve eylemine bilinçli olarak bakmak; hayranlıkla algılamak; gözlemek, izlemek.” (Çağbayır, 2007, s. 4181).

*Tavla oynayanları **seyrettim**,* (OV: 79).

*Keyifle **seyrederim** hepinizi.* (OV: 118).

*Ve **seyrederim** bulutlar* (OV: 200).

Göster-: “Birini veya bir şeyi işaretle belirtmek (TDK, 2023, s. 1415); “**göster-** [‘Göstermek’ = ET. *kökit-*, *körtgür-*, *körtur-* & OT. *körküt-*” (Gülensoy, 2011, s. 386).

*Anneme **göstereyim*** (OV: 226).

1.1.2. İşitme ile İlgili Duyu Fiilleri

İşitmek eylemi temelde fiziksel bir durum iken dinleme eylemi ise işitme eylemiyle birlikte, birtakım zihinsel süreçlerin devreye girmesiyle gerçekleşmektedir (Doğan, 2008: 261). Metinde tespit edilen algı fiilleri arasındaki işitme fiilleri, en büyük ikinci mental fiil kategorisini oluşturmaktadır.

Duy- “Bilgi almak, öğrenmek, haber almak.” (TDK, 2023: 1097); “**duy-** [‘Duymak’ < **tuy-**” (Gülensoy, 2011: 309).

***Duyarlarsa** öldüğünü alacaklılar* (OV: 46).

*Ağlasam sesimi **duyar mısınız**,* (OV: 60).

*Epice yaklaşmışım, **duyuyorum**;* (OV: 60).

Dinle-: “İşitmek için kulak vermek.” (TDK, 2023: 1022); “**dinle-** [‘Duymak, dinlemek’ < *di□le-* < **tı□* < **tı□* ‘ses, sada, sadanın perdesi, nağme’ +**la-**” (Gülensoy, 2011: 309).

*İstanbul’u **dinliyorum**, gözlerim kapalı;* (OV: 115).

*İsmi **dinleyeceksin** serin esen rüzgârda*

*Ajans **dinliyor**, düşünüyor:* (OV: 228).

İşit-: “Kulakla algılamak; duymak.” (TDK, 2023: 1757); “**işit-**[‘İşitmek, duymak’ = ET (Uyg.) **éşid-, eşid-, éşit-**” (Gülensoy, 2011: 441).

Dinle bakalım, işitebilir misin (OV: 52).

1.1.3. Tatma ile İlgili Duyu Fiilleri

Tat, tadılan şeyin kimyasal yapısını, kokusunu dolasıyla da dokunun oral olarak algılanmasını sağlar. Bu etkileşimde üç ana saha vardır; duyuusal etki alanı, zevkle alakalı etki alanı ve fizyolojik alanı (Öner, 2015: 15). Kaynak metinde tatma fiillerini karşılayan bu bağlamda iki gösterge tespit edilmiştir: “iç-, ve ye-”.

İç- fiilinin temel anlam ve etimolojik yapısı: “Bir sıvıyı ağzına alıp yutmak.” (TDK, 2023: 1653); “**iç-** [‘İçmek’ = ET., OT. iç-” (Gülensoy, 2011: 423).

Rakı içer, efkârlanırım; (OV: 66).

Oturdum bir kahve içtim, (OV: 85).

Bu akşam da orada içeceğim; (OV: 88).

Ye-: “Ağızda çiğneyerek yutmak.” (TDK, 2023: 3594); “Yemek yeme, karın doyurma işi; ... < **yé:m+(e)k / yé:-mek**” (Gülensoy, 2011: 1117); “**yi-** (bir şey) yemek (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2015: 973). Metinde ye- fiilinin 1 örneği tespit edilmiştir.

Taşımı ağaç yedi (OV: 185).

1.1.4. Dokunma ile İlgili Duyu Fiilleri

Türkçede dokunma duyusuyla ilgili ifade edilebilecek ilk fiil *dokun-*’tır. Kavram, temelde nesnelere özelliklerini duyumsamak amacıyla gerçekleştirilen bir eylem göstergesi olmakla birlikte, “sağlığını bozmak; içe işlemek, duygulandırmak; ilişkili, ilgili olmak; tedirgin etmek, sataşmak” gibi soyut anlamların özel işaretleyicisi olarak da kullanılmaktadır (Ataman, 2023: 190).

Dokun- fiilinin temel anlam ve etimolojik yapısı: “Nesnelerin sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık vb. niteliklerini derinin altındaki sinir uçları aracılığıyla duymak; yordamlamak, temas etmek.” (TDK, 2023: 1052); “*dokun-*[‘Dokunmak’ = OT. *tokın-* ‘(insan) dövülmek, çarpmak; dokunmak.” (Gülensoy, 2011: 293-294).

Dokunabilir misiniz, (OV: 60).

Sevdiğim.. Ellerime dokunaraktan... (OV: 174).

Değ-: “Aralık kalmayınca kadar birbirine yaklaşıp dokunmak.” (TDK, 2023: 943); “**değ-**[‘Yaklaşmak, değmek, dokunmak, ermek, erişmek, varmak, düşmek; olgunlaşmak’ = ET. (Uyg. /İKPÖ) **täg-** ~ OT. *teg-* (DLT)” (Gülensoy, 2011: 293-294).

Dizi dizime değer bir tazenin, (OV: 73).

Elleri ellerime değdi. (OV: 141).

Bir kadının suya değiyor ayakları; (OV: 115).

Sar-: “Çevresini çevirmek, çepeçevre dolanmak.” (TDK, 2023, s. 2862); “**sarmak**, [eT. sar-û-mak > sar-mak ...]” (Çağbayır, 2007: 4080).

Sardı o her akşamki sessizlik yokuşları, (OV: 159).

Tut-: “Elde bulundurmak, ele almak.” (TDK, 2023: 3340); “tut- tutmak, almak; yakalamak; alıkoymak” (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2015: 904).

El **tutar**, ömür yeter (OV: 64).

Tutarım gökyüzüne (OV: 200).

Kuş **tutuyorsun** (OV: 232).

Vur-: “Üzerinde görünmek, üzerine düşmek, yansımak, aksetmek:” (TDK, 2023: 3496); “**vur-** ... = ET., OT. **ur-** (EUTS, 266; DLT: uruğ ‘dövüş’; **urul-** ‘vurulmak, dövülmek’; **urun-** ‘dövünmek’; **uruş** ‘vuruş, savaş, vuruşma’; **uruş-** ‘savaşmak’; **uruş tokuş** ‘uğraşma ve savaşma’ (Gülensoy, 2011: 1018).

Birdenbire **vurdu** gün ışığı yere; (OV: 140).

Güneş **vurmuş** içime; (OV: 105).

Gün **vuracak** baktığımız her yüze.. (OV: 167).

1.1.5. Koku Alma ile İlgili Duyu Fiilleri

Koku, kimyasal bir maddenin yoğunlaşmasıyla havada oluşan düşük çözeltidir. Bu noktada koku alma duyusu ise ifade edilen kimyasal maddelerin algılanarak duyumsanmasıdır (Çelik vd., 2023: 201). Algı fiillerinde yer alan bu duygu durumunun Türkçedeki temel göstergesi *kok-*’tır.

Kok-: “Koku çıkarmak:” (TDK, 2023, s. 2070); “kok-[‘Koku çıkarmak’ = ET., OT. **kok-** (DLT)” (Gülensoy, 2011: 532).

Gübre **kokuyor** kahvenin peykeleri. (OV: 88).

Giyilmemiş çamaşırlar nasıl **kokar** bilirsin, (OV: 102).

Deniz **koktu** sabaha kadar; (OV: 141).

1.1.6. Denge Fiilleri

Denge veya dengeli olma durumu, birbiri üzerinde etki alanına sahip olan “iki karşıt etkenin, birbirinin gücünü karşılaması” olarak tanımlanmış, algı psikolojisinde ise “vücudumuzun bulunduğu yer konusunda bizi bilgilendiren duygu” (Bakırcıoğlu, 2012: 610) şeklinde açıklanmıştır. Kaynak metinde 2 denge fiili tespit edilmiştir.

Titre-: “Küçük ve hızlı salınım hareketleri yapmak; tirildemek:” (TDK, 2023: 3299); “titre-[‘Küçük ve hızlı salınım hareketleri yapmak’ = ET (KT., Uyg.) **titä-** ~ **titri-** (EUTS, 241)” (Gülensoy, 2011: 532).

Mavi bir gökyüzü **titreirdi** güzel bir histe (OV: 179).

Dön-: “Kendi eksenini üzerinde veya başka bir şeyin dolayında hareket etmek:” (TDK, 2023, s. 1076); “**dön-**[‘Dönmek’ < **tö:n-** (KT, Uyg., DLT)” (Gülensoy, 2011: 302).

Başın **döner**, bakamazsın havaya. (OV: 87).

1.2. Biliş Fiilleri

Biliş fiilleri ile ilgili olarak alan yazınında *anı ve uslamlama fiilleri, biliş fiilleri, biliş eylemleri, biliş eylem, bilişsel eylemler, bilişsel fiiller, idrak fiilleri, mental fiiller, zihin eylemleri, zihin fiilleri ve zihinsel eylemler* gibi terimler kullanılmaktadır. İlgili mental fiil çalışmalarında kullanılan bu terimler, bazı noktalarda ayırt edici nitelikler göstermektedir. Bu ayırım, çoğunlukla çalışmalarda uygulanan sınıflandırma ya da ilgili yaklaşımların özelliklerine göre değişmektedir.

“Biliş, entelektüel bilgiyle bilme eylemini, bilme faaliyetini meydana getiren süreci; düşünce, kavrayış, akıl yürütme türünden etkinlikleri, sembolleştirme inanç, problem çözme türünden zihinsel davranışları gösteren şemsiye terimidir” (Cevizci, 2021: 146-147). Biliş fiillerini yer verilen bu yaklaşımdan hareketle, insan zihninin dış dünya ilişkisine dayalı olarak geliştirdiği iç dinamik göstergeleri olarak ifade edebilmek mümkündür. Bu dinamikler, bireyin, yaşamın herhangi bir alan veya döneminde bigiyi zihnen kavraması ve gerektiğinde uygulamaya koyabilmesi; değerlendirebilmesi ve işleyebilmesi; unutmaması; gereklilik, zorunluk ya da isteğe bağlı düşünce üretmesi ve bu çıktılarını iletişim formuna dönüştürmesi; irade ve karar verme gibi zihinsel süreçler bütünü olarak tanımlanabilir.

Biliş fiillerini ayırt edici niteliklerine göre sınıflandırmak mümkündür. Çalışmada tespit edilen biliş fiilleri *anlama fiilleri, bellek fiilleri, düşünme fiilleri, iletişim fiilleri, inanç fiilleri, irade fiilleri* (Erarşlan ve Güner, 2021) olmak üzere 6 başlıkta ele alınmıştır.

1.2.1. Anlama Fiilleri

Anlama fiillerinin diğer biliş fiilleri arasındaki ayırt edici göstergesi, kavramın *Türkçe Sözlük*'teki temel anlamına dayanmaktadır: “Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak; fehmetmek:” (TDK, 2023: 196). Anlama fiilleri 52 sıklıkla bu kategoride iletişim fiillerinden sonra gelen en yoğun ikinci gruptur.

Bil-: “Bir şey hakkında bilgi sahibi olmak, öğrenmiş bulunmak:” (TDK, 2023: 196); “bil-[‘Bir şeyi anlamış ve öğrenmiş bulunmak’ = KT, Uyg., DLT,KB: **bil-** KB.: **bil-** (**dür-; ge; ig; in-; is; iş-**)” (Gülensoy, 2011: 144).

Bilirim ben yaptığımı. (OV: 44).

Bir yer var, biliyorum; (OV: 60).

Giyilmemiş çamaşırlar nasıl kokar bilirsin, (OV. 102).

Anla- / Anlat-: “Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak; fehmetmek:” (TDK, 2023: 196); “anla-[Anlamak, idrak etmek’ < ET. **āḡla-** [< ***āḡ** ‘düşünce, idrak, anlayış’ +**la-**]; OT = **āḡla-** (DLT)” (Gülensoy, 2011: 71).

Zamanla anlıyor insan dünyayı. (OV: 103).

*Kalbinin vuruşundan **anlıyorum**; (OV: 116).*

*Ne hekim **anlar**, ne hoca. (OV: 130).*

Gör-: “Bir şey hakkında yargıya varmak; değerlendirme yapmak.” (Çağbayır, 2007: 1755).

*Ne ettik, ne **gördük** şu fâni dünyada (OV: s. 103).*

Görmüyor musun, her yanda hürriyet; (OV: s. 117).

*Ömrün o büyük sırrını **gör** bir bak da (OV: s. 148).*

Sayı-: “Belirli bir değerde görülmek; öyle düşünölmek; kabul edilmek.” (Çağbayır, 2007: 4101).

*Günahkâr da **sayılmazdı**. (OV: 45).*

1.2.2. Bellek Fiilleri

Bellek fiilleri herhangi bir anı, etkileşim veya bilgiye dayalı olan veri ya da sürecin insan zihninde saklanması ve bu belleğe dayalı verilerin herhangi bir amaçla işlenmesi, kullanılması, hatırlanması, unutulması gibi süreçlerle ilişkili olan göstergelerin konuya özgü alan işaretleyicileridir.

Hatırla-: “Anımsamak.” (TDK, 2023: 1534); “[hatır-la-mak] *gcl. f. [-r] [-r] [-l(i)-yor]* **1.** Hafızada geçmişe ait bir olayı, duyguyu veya izlenimi tekrar canlandırmak: hatıra getirmek; anımsamak. ...” (Çağbayır, 2007: 1899).

*Seni **hatırladım** yine; (OV: 38).*

*Hiçbir şey **hatırlatmaz**. (OV: 187).*

*Motorları **hatırlatıyor**. (OV: 191).*

Unut- / Unutul- “**1.** Aklında kalmamak, hatırlamamak, aklından çıkmak:”; “Unutma işine konu olmak:” (TDK, 2023: 3392-3393); “**unut-**[‘Aklında kalmamak, hatırlamamak; = ET., OT **uni(/u)t-** (EUTS, 266; DLT: **unitgan** ‘çok unutan’; **unutmuş** ‘unutulmuş’) ...” (Gülensoy, 2011: 968-969).

*Dertler biraz daha **unutulmuş**, (OV: 85).*

*Nasıl **unuturum** seni ben, (OV: 93).*

*Böyle havalarda **unuttum**; (OV: 57).*

Öğren- / Öğret- “**1.** Bilgi edinmek; bellemek; **2.** Yetenek, beceri kazanmak: ...” (TDK, 2023: 2584-2585); “**öğren-** [‘Bilgi edinmek; yetenek, beceri kazanmak’ = ET. **öğren-** ‘alışmak’ (EUTS) ~ OT. **öğren-** (DLT) ET. **öğret-** (EUTS, 148) ...” (Gülensoy, 2011: 653).

*Neler görmüş, neler **öğrenmişti** kim bilir, (OV: 141).*

*Onun saçları **öğretti** bana dalgayı; (OV: 141).*

***Öğretmeseydi**. (OV: 194).*

***Gelir aklıma**: (aklına gel-) “Anımsamak” (TDK, 2023: 102).*

*Ne iş güç **gelir aklıma**, ne yoksulluğum. (OV: 121).*

oku-: “Bir metni sadece harf ve işaretlere bakıp anlamak veya metni seslendirmek:” (TDK, 2023: 102); “oku- [Yazıya geçirilmiş bir metne bakarak seslere çevirmek; öğrenim görmek’; = ET. OT. **okı-** ‘okumak,

çağırarak davet etmek' (EUTS, 140; DLT: *okıl-, okıt-, okıtsa-*)" (Gülensoy, 2011: 619).

Efendi gazete okur; (OV: 229).

İlk önce ona okuyacağım. (OV: 236).

An-: "Birini veya bir şeyi akla getirerek sözünü etmek veya onu düşünmek; zikretmek;" (TDK, 2023: 201); "**an-**['zikretmek, sözünü etmek' KT., Uyg., OT (DLT,KB) **an-** 'hatırlamak';" (Gülensoy, 2011: 68).

Anmazdı ama Allah'ın adını, (OV: 45).

Tanı-: "Daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaştığında bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak;" (TDK, 2023: 3172); "**tanı-**[... = ET., OT. **tanu-** (EUTS, 224; DLT) < ***ta-n-ı-**" (Gülensoy, 2011: 856).

Ablamı tanımazsın, (OV: 89).

Belki de tanırsın beni. (OV: 102).

Sen de nimetler tanırsın biliyorum; (OV: 234).

1.2.3. Düşünme Fiilleri

Düşünce eylemi çıktıları bilişsel boyutta "zihinsel etkinlikler sonucu oluşan ürün"lerdir (Bakırcıoğlu, 2012: 732). İfade edilen temel nitelik, düşünce sonucu ortaya çıkan her bir kavramı vurgulamaktan daha çok zihinsel işlem eylemini ve dolayısıyla da çıktısını işaret etmektedir. Türkçede bu mental eylem ise temel olarak *düşün-* fiiliyle karşılanmaktadır.

Düşün-: "Aklından geçirmek, göz önüne getirmek; kurmak;" (TDK, 2023: 102); "**düşün-** ['Muhakeme etmek, aklından geçirmek' < Çağ. ***tüşün-** [**tüş-** fiilinin reflexivum hâli] 'aklına gelmek' " (Gülensoy, 2011: 315).

Geçmiş günleri düşündüm. (OV: 88).

Ajans dinliyor, düşünüyor; (OV: s. 228).

Onu düşünüyorum, (OV: s. 207).

Merak et-: "(bir şeyi) anlamak veya öğrenmek istemek;" (TDK, 2023: 2334); merak, [Ar. (merak / mera:kı)].

Duydum ki merak ediyormuşsunuz (OV: 216).

1.2.4. İletişim Fiilleri

İletişim, belli bir düşünce ya da iletinin somut olan araçlarla, "bir insandan, kişi ya da zihinden bir başkasına aktarılma süreci"dir (Cevizci, 2021: 514). İletişim fiilleri, kullanım sıklığı bakımından biliş fiilleri arasındaki en yoğun alanı oluşturmaktadır.

Söyle- / Söylen- / Söylet- : "Düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak; buyurmak;" (TDK, 2023: 3015); "**söyle-**['Düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak' = ET. **sözlä-** (EUTS, 210: söz 'emir, buyruk, ferman'; *sözlägülüg* 'söylenecek olan'; *sözlämäsik* 'söylenen çirkin sözler'; *sözläs* 'konuşmak, sözleşmek'; *sözlätül-* 'konuşturmak') ~ OT. **söwle-** 'söylemek', **sözle-** (DLT: *söwlen-* 'fısıldamak'; ..." (Gülensoy, 2011: 809).

Kim söylemiş beni (OV: 44).

Söyle, nasıl yaşanır? (OV: 53).

Her bahar **söyler**. (OV: 63).

Anlat-: “Bilgi vermek:” (TDK, 2023: 200); “[anla-mak > anla-t-mak] gçl. f. {-ır} 1. Bir duyguyu, bir düşünceyi yazı ve sözle başkalarına bildirmek; ifade etmek.” (Çağbayır, 2007: 216).

Onu sonra **anlatırım**, fakat (OV: 44).

Ve **anlatacaklar** hikâyelerini (OV: 157).

Anlatayım: (OV: 216).

De-: “Söylemek, söz söylemek; eyitmek:” (TDK, 2023: 952); “**de-**[‘Söylemek’ = ET. **ti-** [Taryat N 5] ~ **ti-**: ~ **té-** (DLT)” (Gülensoy, 2011, s. 270).

Sevgilim, **dedim**, (OV: 86).

Derim ki: “Sıkıntılar dura dursun!” (OV: 121).

“Ah! Şairim bu akşam da geçmedi” **diyeceksin**. (OV: 171).

Konuş-: “Bir dilin kelimeleriyle düşüncesini sözlü olarak anlatmak:” (TDK, 2023, s. 2095); “**konuş-**[‘Bir dilin kelimeleriyle düşüncesini anlatmak’ < **ko-n-(u)ş-** ...” (Gülensoy, 2011: 539).

İnsan nasıl **konuşur** kendisiyle, (OV: 122).

15’de **konuştum**; (OV: 210).

Fena çocuklarla **konuşuyorsun**, (OV: 232).

Buyur-: “Emretmek:” (TDK, 2023: 645); “**buyur-**[‘Emretmek’ < **buyur-** ...”

Bir gün de bize **buyur**. (OV: 226).

Buyursunlar onlar da benim yerime (OV: 227).

İste-: “İstek duymak, arzulamak:” (TDK, 2023, s. 1740); “**iste-**[‘İstemek’ = ET. **istâ-** ~ **iztâ-** ‘aramak’ (EUTS, 99)” (Gülensoy, 2011, s. 440).

Ne kâğıt **isterim**, ne kalem; (OV: 134).

Susmak **istiyorum**, susmak bugün. (OV: 158).

Başta bir şey **istemem** ondan, (OV: 210).

1.2.5. İnanç Fiilleri

İnanç fiillerinin diğer mental fiillere göre ayırt edici niteliği, temel bir düşünceye bağlı olarak hedef konuma ilişkin düşünsel yaklaşımlar, bir diğer ifadeyle de sanılardır.

İnan-: “Birini doğru sözlü olarak bilmek, güvenmek:” (TDK, 2023, s. 1706); “Bir şeyi doğru olarak benimsemek’ = OT. **inan-** (DLT) < ***ina-n-** (dönüşlülük)” (Gülensoy, 2011: 434).

İnanma ceketim, inanma (OV: 63).

Kimi peygambere **inanır**; (OV: 130).

Allah’a **inanır** (OV: 49).

San-: “Herhangi bir şeyin zihinde kurulduğu gibi gerçekleştiğine inanmak; zannetmek, zanneylemek.” (TDK, 2023: 2848); “**san-**[‘Zannetmek, gibi gelmek’ = OT. **san-; sağın-** (DLT) < ***sa-n-**” (Gülensoy, 2011: 729).

Sanma ki derdim güneşten ötürü; (OV: 48).

Benze-: “Sanı uyandırmak, gibi görünmek.” (TDK, 2023: 480); “**benze-**[‘Benzemek’ < **beñiz** (beñiz ‘ yüz rengi’+e) < ***meng(i)z+e-** KT, Uyg. **meñ(i)zet-**, DLT. **mengze-**” (Gülensoy, 2011: 132).

Onlar da bunlara benzer!.. (OV: 217).

Hokkabaza mı benziyor? (OV: 225).

Yaşayan insanlara benzer. (OV: 35).

Uyuş-: “Uzlaşmak.” (TDK, 2023: 3417); “**uyuş-**[... < **uy-** [< **ud-**]+(u)ş- işteşlik eki” (Gülensoy, 2011: 980-981).

Uyuşamayız, yollarımız ayrı; (OV: 136).

1.2.6. İrade Fiilleri

“İrade” mental fiiller bağlamında, bireyin herhangi bir iç motivasyonuna ya da çevresel ilişkisine dayanan düşünsel faaliyetlerdeki kesin/ani/kalıcı/geçici vb. şekilde belli bir süre arzeden, zorunlu ya da istendik yönde tercihe/yatkınlığa/seçime dayalı göstergeler şeklinde tanımlanabilir. İlgili bu düşünsel çıktılar herhangi bir konuda kazanılmış özel alışkanlıkları nitelerken diğer taraftan da karar verme, anlaşma ve sabretme gibi iradeye dayanan diğer konuları da niteler.

Alış- / Alışıl-: “Yadırgamaz duruma gelmek: ... Sürekli ister olmak, bağımlılık kazanmak.” (TDK, 2023: 148); “**alış-**[‘Sürekli ister olmak’ < **al-ış-**” (Gülensoy, 2011: 66).

Tütüne böyle havada alıştım, (OV: 57).

Gurbete biraz daha alışılmış, (OV: 85).

Alışacak mıyım, (OV: 86).

Dadan-: “Yarar, çıkar amacıyla veya alışkanlıkla bir yere sık uğramak;” (TDK, 2023: 892); “**dadan-**[‘Tadını aldığı, hoşlandığı bir şeyi sık sık istemek’ < **tat+i+ğ+a-n-**” (Gülensoy, 2011: 259).

Gûya bir de Galataya dadanmışız; (OV: 44).

Uyan-: “Uyku durumundan çıkmak.” (TDK, 2023: 3404); “**uyan-** ... = ET. **odun-** (EUTS, 138: *oduğ* ‘uyanık’; *odğur-* = *udğur-* ‘uyandırmak’; *udğurak* ‘kesin, açık, sarıh’) = OT. **udı(/u)n-** ‘uyanmak’ (DLT) < **odı(/u) [o, od]** ...” (Gülensoy, 2011: 975).

Uyandım baktım ki bir sabah, (OV: 105).

Uyanır bakarsınız ki mavi. (OV: 120).

Kıy-: “Acımayarak büyük bir kötülük etmek, zulmetmek.” (TDK, 2023, s. 2038); “**kıy-** ... < **kıd-** ‘kenar yapmak’ DLT: **kıyıl-, kıyım, kıyış-, kıyma, kıy-, kıytur-**.” (Gülensoy, 2011: 521).

Arabacı nasıl kıyar düvesine? (OV: 87).

Kıyma bana. (OV: 43).

Doy-: “İsteği kalmayınca kadar yemek, yeteri kadar yemiş olmak, açlığı kalmamak; doyunmak:” (TDK, 2023: 1069); “**doy-**[‘Doymak’ < **toy-** < **toğ-** < **to***- (KT, Uyg., OT)” (Gülensoy, 2011: 300).

Karnım doyar benim de. (OV: 118).

Uy-: “Bir inanca, bir anlayışa, bir duruma veya egemen bir güce uygun davranışta bulunmak; riayet etmek:” (TDK, 2023, s. 3414); “**uy-**[... ET., OT. **uy-** (EUTS; DLT: **uğuk-** ‘ardına düşmek, kovalatmak’; **uğula-** ‘uymak’) < ***uđ-**” (Gülensoy, 2011: 974).

Kimi uyar dünya seyrine: (OV: 130).

Kan-: “Bir gereksinimini, bir isteğini yeteri kadar karşılamış olmak; doymak:” (TDK, 2023, s. 1857); “**kan-**[... < ET., OT. **ķān-** (DLT)” (Gülensoy, 2011: 457).

Kansam bir an güzelliğine (OV: 165).

Dayan-: “Güç bir duruma katlanmak; sabretmek, tahammül etmek:” (TDK, 2023, s. 930); “**dayan-**[... = ET., OT. **tayan-** < ***tay+a-n-**” (Gülensoy, 2011: 269).

Dayan hovarda gönlüm! (OV: 64).

El dayanmaz, diğ dayanmaz pınar başlarında (OV, s. 87).

“Dayan!” dedik. (OV: 87).

Aldır-: “Birine veya bir şeye önem vermek, değer vermek:” (TDK, 2023: 137); “**aldır-**[‘Aldırmak’ ET. (Orh.) **alt(i)z-** Kb. **altız-**; Uyg. **altız-**; DLT. **alduz-** ‘malını elinden aldırarak, soyulmak’ AH. **altuz-** = OT. (DLT) **altur-** < **al-tur-** ...” (Gülensoy, 2011: 65).

Aldırma söz olur diye; (OV: 67).

Vazgeç-: “*Far. vāz +T.* ... Eskiden beri yapmakta olduğu bir şeyi artık yapmaz olmak:” (TDK, 2023: 3473).

Yavuklumdan vazgeçtim; (OV: 96).

Yet-: “Bir gereksinimi karşılayacak, giderecek nitelikte olmak:” (TDK, 2023: 3617); “**yet-**[... = ET. (Uyg.) **yet-** ‘götürmek, getirmek’ (Gülensoy, 2011: 1129).

El tutar, ömür yeter; (OV: 97).

Yakış-: “Güzel durmak, iyi gitmek, yaraşmak, uygun gelmek:” (TDK, 2023, s. 3516); “**yakış-**[... OT. **yakış-** ‘yaklaşmak, dokunmak, yakına gelmek’ (DLT) < yak- ‘*(i)ş-” (Gülensoy, 2011: 1037).

Bir hamama yakışırmiş. (OV: 145).

Geç-: “Bırakmak, vazgeçmek:” (TDK, 2023, s. 1341); “**geç-**[‘Geçmek, aşmak, ölmek; uykuya dalmak; bilincini yitirmek; sönmek’ = ET. **ķēç-** (DLT) ...” (Gülensoy, 2011: 358-359).

Geç bunları, anam babam, geç; (OV: 44).

Mahvet-: “Onmaz duruma getirmek:” (TDK, 2023, s. 2272); “[Ar. maḥv + T. et-mek ...] Zarar görmesine sebep olmak; maddî ve manevi olarak onulmaz duruma getirmek.” (Çağbayır, 2007: 3022).

Beni bu güzel havalar mahvetti, (OV: 57).

1.3. Duygu Fiilleri

Duygu sözcüğünün dünya dillerindeki temel kavram alanı “hareket etmek ve dışarı çıkmak” anlamlarına gelen Latince “emovere” sözcüğünün esas alınmasıyla türetilmiştir (Ahmed, 2014: 21). Duygular, insan tarafından deneyimlenen “içsel ya da dışsal-çevresel” merkezde meydana gelen “ani, öznel ve göreceli olarak” yoğun tepkiler içeren herhangi bir duruma karşılık olarak gelişebilir (Torun, 2023: 363). İnsanların bireysel, toplumsal ve kültürel etkileşimlere karşılık olarak oluşan bu çok çeşitli karakteristik tepkiler ise “otomatik” şekilde oluşmaktadır (Ekman ve Cordaro, 2011: 364).

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar uzanan süreçte kesin bir döngüyle hareket ederek evrimleşen insan duyguları, bütün boyutlarıyla henüz tanımlanabilmiş ve ayırt edici özellikleri bakımından tam olarak sınıflandırılabilmiş değildir. Bu durumun temel gerekçesi her birinin “kendine özgü sinyalleri, fizyolojileri ve zaman çizelgeleri”nin var olmasıyla ilişkilidir. (Suiçmez ve İplikçi, 2023: 205-208). Duygularla ilgili ifade edilen ayırt edici niteliklerin çokluğu, her birinin eşsiz bir kavram alanına sahip olmasını sağlamaktadır.

Yer verilen bu yaklaşımlardan hareketle duygu fiillerine ilişkin bir alt sınıflandırma yapılmamıştır. Fiillerin her ne kadar ifade ettiği “gerçekleşme süreci veya olumlu ya da olumsuz” yapılarını işaretleyecek genel bir ayrıma gidilebilecek olsa da kavramların birbirleri arasındaki gösterge geçişkenliği bu ayırt edici nitelikleri kısmen geçersiz bırakmaktadır.

Âşık ol- / Âşık olabilir-: “Sevmek, tutulmak:” (TDK, 2023: 2095); “**âşık** [Ar. ‘ışk (sevgi) > ‘âşık ...] Karşı cinsten birini çok sevmek.” (Çağbayır, 2007: 331).

Böyle havada âşık oldum; (OV: 87).

Âşık olabilir.

Sev- / Sevin- / Sevinebil-: “Sevgi ve bağlılık duymak:” (TDK, 2023, s. 2921); “**sev-**[‘Sevgi ile bağlılık duymak’ = ET. **säv-** [EUTS, 201: *sävgülüg* ‘sevgili’; *sävgüsüz*; *sävig* / *sävüg* ‘sevgili, aziz, aşk’;” (Gülensoy, 2011, s. 758).

Seni hâlâ seviyorum, eski karım. (OV: 62).

Seni daha çok severdim. (OV: 193).

Yatağımı da seveceğim. (OV: 207).

Sevineceksin. (OV: 117).

Sevin sevinebilersen, (OV: 119).

Şaşır-: “Ne yaptığını bilememek, nasıl davranacağını kestirememek, içinden çıkamamak; şaşmak, tanlamak:” (TDK, 2023: 3090); “**şaşır-**[‘İçinden çıkamamak’ < ***sāş+ır**” (Gülensoy, 2011: 840).

Sakın şaşırma. (OV: 32).

Bık-: “Tekrarlanması, sürüp gitmesi yüzünden bir şeyden doyunluk veya yorgunluk duyarak onu istemez duruma gelmek.” (TDK, 2023: 509); “**bık-**[‘Usanmak’ < OT. *bök-* ~ *bük-* ‘Yemekten doyup, usanmak, doymak, kanmak’ (DLT)” (Gülensoy, 2011: 140).

Bıktım, usandım sürüklemekten onu, (OV: 40).

Usan-: “Tekrarlanması, uzun sürmesi dolasıısıyla bir şeyden hoşlanmaz veya istemez duruma gelmek:” (TDK, 2023: 3395); “**usan-**[‘Bıkmak, bezmek’ < **us+a-n-*” (Gülensoy, 2011: 971).

Bıktım, **usandım** sürüklemekten onu, (OV: 40).

Çürü-: “Yıpranmak, çökmek:” (TDK, 2023: 889); “**çürü-**[‘Çürümek’ < ***çürü-** (T. Tekin)” (Gülensoy, 2011: 257).

Mapuslarda çürüyemem; (OV: 43).

Vurul-: “Âşık olmak, gönlünü kaptırmak, sevdalanmak:” (TDK, 2023: 3497).

Sühehlâ’ya **vurulmuşum** diye?

Kork-: “Korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak;” (TDK, 2023: 3497); “**kork-**[‘Korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak’ = ET. (KT., Uyg.), OT. (DLT) **korq-** < ***kor-(ı)-k-**” (Gülensoy, 2011: 542).

Hoş, olsa da korkacak mıyım zaten (OV: 48).

Korkar mıyım (OV: 48).

Ağla- / Ağlat-: “Bir duruma üzülme” (TDK, 2023, s. 80); “**ağla-**[‘Ağlamak’ = ET. **ığla-** (EUTS)...” (Çağbayır, 2007: 56).

Ağlasam sesimi duyar mısınız, (OV: 60).

Her sefer ağlatır beni, (OV: 73).

Serde erkeklik var, ağlıyamam. (OV: 123).

Efkârlan-: “Herhangi bir üzücü olay sebebiyle hüzünlenmek:” (TDK, 2023: 80); “[*efkâr-la-n-mak*] ... Tasalanmak; kaygılanmak; kuruntu yapılmak; üzülme.” (Çağbayır, 2007: 1369).

Mektup alır, **efkârlanırım;** (OV: 66).

Şen ol-: “Neşelenmek, sevinmek, mutlu olmak:” (TDK, 2023, s. 3101); “**şen** ‘Sevinçli, neşeli’ < ***şē-** ‘yansıma’+**n**” (Gülensoy, 2011: 841).

Gönlüm şen olmalı değil mi? (OV: 73).

Avun-: “Bir şeyle uğraşarak acısını unutmak, sıkıntılardan uzaklaşmak; aldanmak, teselli bulmak, müteselli olmak:” (TDK, 2023: 302); “**avun-**[‘Teselli bulmak’ = OT. **awun-** (DLT) < ***ābın-** [< ***ābı-n-** (T. Tekin)]” (Gülensoy, 2011: 90).

Avunurum. (OV, s. 121).

Avunamadık; (OV, s. 77).

Sıkıl-: “Can sıkıntısı duymak:” (TDK, 2023: 2934); “**sıkıl-**[“2. can sıkıntısı duymak; = OT. **sıkıl-** (DLT) < **sık-(ı)l-**” (Gülensoy, 2011: 767).

Dün fena sıkıldım akşama kadar; (OV: 79).

Bayıl-: “Çok hoşlanmak, çok sevmek, hayran kalmak:” (TDK, 2023: 449); “**bayıl-**[‘Bayılmak, şuurunu kaybetmek’ < ET. **bay-** ‘bayılmak’+**ıl-**/**may-ıl-** ~ **mayılmağ** (KTS, 256)” (Gülensoy, 2011: 122).

Musikîye **bayılıyorrum** (OV: 80).

Kemir-: “[eT. *kem-mek > kem-ür-mek > kemir-mek] ... Yavaş yavaş içine işleyerek harap etmek.” (Çağbayır, 2007, s. 2541); “**kemir-**[‘Sert bir şeyi dişleriyle azar azar kopartmak’ = OT. **kemür-** (DLT) < **kemür-**” (Gülensoy, 2011: 495).

Of of, kemirir bağrımı of, ince hastalık.” (OV: 89).

Baştan çıkar-: “Karşı cinsi bir ilişkiye ikna etmek.” (TDK, 2023: 422).

Sen çıkardın beni baştan. (OV: 85).

Kıskan-: “Herhangi bir bakımdan kendinden üstün gördüğü birinin bu üstünlüğünden acı duymak; çekememek; günülemek, hasetlenmek, haset etmek.” (TDK, 2023: 2026-2027); “**kıskan-**[‘Sevgide veya kendisiyle ilişkili şeylerde bir başkasının ortaklığına veya üstün durumda olmasına dayanamamak’ = OT. **kışğan-** (DLT) ~ **kısırқан-** < **kızğa-**[< **kız** ‘hasis’+**ğa-**]**n-** ...” (Gülensoy, 2011: 517).

İçer içer, ötekini **kıskanır**, (OV: 96).

Kıskanma, *güzelim, kıskanma*; (OV: s. 96).

Beğen-: “İyi ve güzel bulmak:” (TDK, 2023, s. 2026-2027); “**beğen-**[‘Hoşlanmak’ < **begen-** (<? ***beg+e-n-**) ‘bey gibi görmek’ ...” (Gülensoy, 2011: 126).

Beğenmedin *Aile Bahçesi*; (OV: 100).

Onu da beğenmedin, parka; (OV: 100).

Üzül-: “Üzüntü duymak; eseflenmek, yerinmek:” (TDK, 2023: 3456); “**üzül-**[‘... üzüntü duymak, kaygılanmak’ = ET. **üzül-** ‘kesilmek, kopmak, sonu gelmek’ (EUTS, 275) ~ OT. **üzül-** ‘üzülmek, kesilmek’ (DLT: *üzülgen* daima üzülen’) < **üz-(ü)l-**” (Gülensoy, 2011: 1008).

Ölürüz diye mi üzülüyoruz? (OV: 103).

Zor gel-: “Bir işin yapılması birine güç gelmek:” (TDK, 2023: 3456); “**zor / gel-** [Far. zör]; (*Bir işin yapılması ona güç gelmek; üstesinden gelememek; gel-* [eT. kel-mek] (Çağbayır, 2007: 5496/1677).

Bu iş bana zor gelir. (OV: 143).

Utan-: “Onursuz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak; arlanmak, mahcup ulmak:” (TDK, 2023: 3402); “= ET. (KT, Uyg), OT. **utan-** (DLT), **uwutlan-** (< **uwut** ‘utanma, ar, haya’ +**la-n-**) < **ut+(a)n-**” (Gülensoy, 2011: 973).

Bense bugünmüş gibi utanırım (OV: 144).

Bağlan-: “Sevmek, içten bağlı olmak.” (TDK, 2023: 362); “ **bağlan-**[‘Bağlanmak işine konu olmak’ = OT. *baglan-* ~ *boglan* (DLT) < **bā-g+la-n-*” (Gülensoy, 2011: 104).

Hiçbirine bağlanmadım (OV: 146).

Gül-: “Mutlu, sevinçli zaman geçirmek, eğlenmek, hoşça vakit geçirmek.” (TDK, 2023, s. 1446); “**gül-**[‘Gülmek’ < ET. *kül-* (KT., Uyg., DLT) ~ OT. (DLT) *külçir-* ‘gülümsemek’ ...” (Gülensoy, 2011, s. 393).

Gülüyor saz benizli bâkire.. (OV: 163).

Gülümse- “Güler gibi olmak, hafifçe gülümsemek.” (TDK, 2023: 1446); “**gülümse-**[‘Hafifçe gülmek’ < **gül-** [<ET. *kül-*]+-(*ü*)*mse-*” (Gülensoy, 2011: 394).

Gülümüyor mavi bir ay ışığında kamyş, (OV: 154).

Tebessüm et-: “Gülümsemek.” (TDK, 2023: 3214); “[Ar. *besm* > *tebessüm* ...] Gülümsemek.” (Çağbayır, 2007: 4661).

Tebessüm eder. (OV: 192).

Çök-: “Yoğun bir biçimde duymak.” (TDK, 2023: 875); “**çök-**[‘Bulunduğu düzeyden aşağıya inmek, çukurlaşmak’ < ET. *sök-* ‘çökmek’ ...” (Gülensoy, 2011: 252).

Ve çökmüş içimde her zaman o baygın koku, (OV: 154).

Tat-: “Bir şeyi duymak, hissetmek” (TDK, 2023: 3203); “**tat-**[... (bir duruma) uğramış olmak’ < *tāt-*” (Gülensoy, 2011: 868).

Geçmiş, *tatmamışız* ayrılık; (OV: 166).

Hoşlan-: “Hoşuna gitmek, hoş bulmak; hazzetmek, hoşlaşmak.” (TDK, 2023, s. 1607); “ [*hoş-la-ş-mak*] ... Zevk almak.” (Çağbayır, 2007: s. 1989).

Hoşlanır. (OV: 187).

Kıymet ver-: “Değerli olarak kabul etmek, değerlendirmek.” (TDK, 2023, s. 2038); “ [Ar. *kıymet* ...] Önem vermek; değer vermek; saygı göstermek.” (Çağbayır, 2007: 2654).

Şimdiki kadar kıymet vereceğim? (OV: 190).

İmren-: “Beğenilen bir kişi veya şeye benzemeyi istemek; gıpta etmek.” (TDK, 2023, s. 1702); “**imren-**[‘Özenmek, beğenmek; gıpta etmek’ < ET. (KT., Uyg.) *amran-* ‘sevmek’ ...” (Gülensoy, 2011: 433).

İmreniyorum. (OV: 191).

Kızdır- / Kızabil-: “Öfkelenlendirmek; kızma ihtimali veya imkânı bulunmak.” (TDK, 2023, s. 2039-2041); “**kız-**[‘Kızmak, öfkelenmek’ = OT. *kızğa-* ~ *kırğa-* (DLT) DLT : *kızğut-*, *kızğutlan-*, *kızıl-* < *kız* (~ *r*)-*ga-* ...” (Gülensoy, 2011: 522).

Sevdiğim insanlara kızabilirdim, (OV: 194).

Aldır-: “Birine veya bir şeye önem vermek, değer vermek.” (TDK, 2023, s. 137); “**aldır-**[‘Aldırmak’ ET. (Orh.) *alt(i)z-* KB. *altız-*; DLT. *alduz-* ...” (Gülensoy, 2011: 65).

Aldırma. (OV: 235).

Sez-: “Açık bir kanıt olmaksızın, olmuş veya olacak bir şeyi anlamak:” (TDK, 2023, s. 2926); “**sez-**[ET. (KT., Uyg.) **sezin-** ‘endişelenmek, şüphelenmek’ ~ OT. **sezin-** ‘sezinmek, sanmak’ (DLT: *sézik* ‘sezme, seziş’; *sézik-* ‘sezmek’) < **sē-* ‘seçmek, ayırmak’ +*-z-*” (Gülensoy, 2011: 760).

Seziyorum senelerce susan (OV: 235).

Kurtul-: “İstenmeyen, sıkıntı veren, hoşlanılmayan bir kimseden, bir yerden, bir durumdan uzaklaşmak:” (TDK, 2023: 2170); “**kurtul-** ‘Tehlikeli ve kötü bir durumu atlatmak’ = ET. (KT,Uyg.) **kurtul-**, **kuşul-** (*EUTS*, 190) ~ **hutul-** (*EUTS*, 84) ~ OT. **kutul-** ‘kurtulmak; doğurmak’ (DLT)” (Gülensoy, 2011: 576).

Eski bir sevdadan kurtulmuşum; (OV: 59).

Geçir-: “Herhangi bir durumu yaşamış olmak:” (TDK, 2023: 1339); “

Yine dertli geçirdim geceyi, (OV: 85).

Gene de güzel günler geçirebilirim; (OV: 135).

Geçirebilirim bu mavilikte, (OV: 135).

Sonuç

Dünya edebiyatının bütün dönemlerinde, toplumlardaki zümrelere hitap eden farklı düsturlara bağlı edebî akımlar ortaya çıkmıştır. İfade edilen bu değişkenliğin temel sebepleri ise toplumu oluşturan bireylerin farklı duygu, eğitim ve inanç daireleri gibi değişkenlere bağlı olarak kişisel bir algı taşıyor olmalarında saklıdır. Türk edebiyatının bazı dönemlerindeki edebî akımlar da büyük ölçüde bu eşsiz algının bir yansımasıdır.

Orhan Veli Kanık'ın şiirleri hem biçem hem de şekil bakımından Türk edebiyatında kendisinden önce benzeri olmayan bir yapıya sahiptir. Onun geliştirdiği tarz diğer bütün ötekiler karşısında müsemmadır, yani “Garip”tir. İfade edilen bu sıra dışılığın önemli bir kısmı ise özgünlüğe dayanmaktadır. Tespit edilen mental fiillerin çeşit, sıklık ve kullanım şekilleri aktarılan düşüncenin canlı bir göstergesidir.

Kaynak metinde tespit edilen mental fiilleri 3 ana grupta toplamak mümkündür: ‘algı fiilleri’, ‘bilis fiilleri’ ve ‘duygu fiilleri’.

Algı fiillerinin 6 gruba ayrılan sıklık değerleri ise şu şekildedir:

1. Görme ile İlgili Duyu Fiilleri: *gör-* / *görün-* (38); *göster-* (1); *bak-* (27); *seyret-* (1).

2. İşitme ile İlgili Duyu Fiilleri: *duy-* / *duyur-* (29); *dinle-* (14); *işit-* (1).

3. Tatma ile İlgili Duyu Fiilleri: *iç-* (14); *ye-* (4).

4. Dokunma ile İlgili Duyu Fiilleri: *dokun-* (2); *değ-* (4); *sar-* (3); *tut-* (10); *vur-* *vurul-* (7).

5. Koku Alma ile İlgili Duyu Fiilleri: *kok-* (6).

6. Denge Fiilleri: *titre-* (2); *dön-* (9).

Algı fiilleri incelendiğinde, şairin kendi iç dünyası ve çevresinde yaşanmakta olan şeyleri, alışılmışlığın dışında olacak şekilde farklı duyuları kullanarak tanımladığı anlaşılmaktadır. Gözle algılanabilecek bir uyararı okuyucunun dokunma ya da işitsel duyuyu tanımlamasını dolaylı şekilde vurgulamaktadır. Bu noktada, şair tarafından algı fiillerinin kendi aralarında güçlü bir geçişkenlik ağının inşa edildiği görülmektedir.

Biliş Fiillerinin 6 gruba ayrılan sıklık değerleri şu şekildedir:

1. Anlama Fiilleri: *bil-* (27); *anla-* / *anlat-* (10); *gör-* (1); *sayılma-* (1).
2. Bellek Fiilleri: *hatırla-* (12); *unut-* / *unutul-* (8); *öğren-* / *öğret-* (9); *aklına gel-* (1); *oku-* (7); *an-* (1); *tanı-* (5).
3. Düşünme Fiilleri: *düşün-* (19); merak et- (1).
4. İletişim Fiilleri: *söyle-* / *söylen-* / *söylet-* (36); *anlat-* (9); *de-* (20); *konus-* (11); *buyur-* (2); *iste-* (11).
5. İnanç Fiilleri: *inan-* (4); *san-* (3); *benze-* (8); *uyuş-* (1).
6. İrade Fiilleri: *alış-* / *alışıl-* (3); *dadan-* (1); *uyu-* / *uyan-* / *uyut-* (12); *kıy-* (3); *doy-* (2); *uy-* (1); *kan-* (1); *dayan-* (10); *aldır-* (3); *vazgeç-* (3); *yet-* / *yetin-* (4); *yakış-* (1); *geç-* (1); *mahvet-* (1).

Biliş fiillerinde öne çıkan dinamik, şairin duygu ve düşüncelerini aktarma konusundaki hikâye etme eğilimidir. Şair, biliş fiillerini kendi adına sözcü olmasını istediği diğer varlıklar için de kullanmaktadır. İlgili cansız varlıkların göstergesi durumunda olan kavramlara konuya ya da kendi duygu durumuna bağlı olarak birtakım geçici yan anlamlar yüklemiştir. Bu anlamsal ilişkinin kurulmasında ise söz dizimsel yapının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Duygu fiillerinde herhangi bir sınıflandırma yapılmamıştır. Tespit edilen 40 duygu fiilinin sıklıkları ise şu şekildedir: *âşık ol* / *âşık olabilir-* (2); *sev-* / *sevin-* / *sevinebil-* (38); *şaşır-* (1); *bık-* (1); *usan-* (1); *çürü-* (1); *vurul-* (1); *kork-* (3); *ağla-* / *ağlat-* (11); *efkârlan-* (5); *şen ol-* (1); *avun-* / *avut-* (3); *sıklı-* (1); *bayıl-* (1); *kemir-* (3); *baştan çıkar-* (1); *kıskan-* (3); *beğen-* (2); *üzül-* (1); *zor gel-* (1); *utan-* (1); *bağlan-* (3); *gül-* / *gülümse-* (8); *tebessüm et-* (1); *çök-* (2); *tat-* (1); *hoşlan-* (1); *kıymet ver-* (1); *imren-* (1); *kız-* / *kızabil-* / *kızdır-* (2); *aldır-* (3); *sez-* (1); *kurtul-* (1); *geçir-* (4).

Bütün dillerde olduğu gibi Türk dilinde de fiillerin genel bir istem alanı vardır. İstem, fiillerin hangi şartlarda söz dizimsel yapıda görevli birimler olarak kullanılabilceğinin, bütünün hangi öğelerle inşa edilebileceğinin ve inşa edilmesi gerektiğinin yapısal formülünü gösterir.

Orhan Veli'nin şiirlerindeki tespit edilebilen duygu fiilleri, aktarılan temel istem yapısında geniş bir kullanım alanına sahiptir. İfade edilen bu genişlik, şiirin anlamsal yapısında, hedef konumunda olan okuyucuların düşünsel boyutta katkıda bulunmalarını zorunlu hâle getirmektedir. Bu sebeple Orhan Veli'nin, şiirini, yansıtıcısı olduğu duygu ya da farkındalıkların okuyucuyla birlikte, yalın bir anlamsal ve duygusal bütünlük kurma isteği üzerine inşa etmiş olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili Erdem

(2004) tarafından hazırlanan önemli bir inceleme örneği vardır: *Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişmeleri*.

Orhan Veli Kanık ve diğer Türk edebiyatı şairlerinin eserleri üzerinde yürütülecek dil bilimsel çalışmaların artması, onların hassas ve derin olan duygu ve düşünce dünyalarının mümkün olduğu ölçüde anlaşılmasına ve toplum tarafında her boyutuyla karşılık bulmasına bir nebze de olsa katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, S. (2014). *Duyguların kültürel politikası*. (çev.: Sultan Konut), İstanbul: Sel Yayınları.
- Akkoyunlu Z. – Ercilasun, A. B. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Divânü Lugâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altundaş, U. (2023). Tuvaca görme algı fiillerinde çok anlamlılık. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 38/Özel Sayı, 7-25.
- Ankay Kardeş, N. (2023). Orhan Veli'nin hikâyelerini Garip poetikası üzerinden okumak. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 474-484.
- Ataman, H. A. (2023). Yûnus Emre Dîvânı'nda mental fiiller. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (76), 179-216.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Berger, J. (2023). *Görme biçimleri*. (çev.: Yurdanur Salman), İstanbul: Metis Yayınları.
- Büyük, D. (2023). Orhan Veli Kanık'ın şiirlerinde "deniz" tasavvuru. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları*, 2(1), 80-90.
- Cevzici, A. (2021). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Croft, W. (1993). Case marking and the semantics of mental verbs. *Semantics and the Lexicon*, 55-72, Dordrecht: Springer Netherlands.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çelik, C. vd. (2023). Adli tıpta koku duyusu ve değerlendirilmesi: Geleneksel derleme. *Türkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine & Forensic Sciences/Türkiye Klinikleri Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi*, 20(3), 200-210.
- Doğan, Y. (2008). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin dinleme becerilerini geliştirmede etkinlik temelli çalışmaların etkililiği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 261-286.
- Ekman, P., ve Cordaro, D. (2011). What is meant by -calling emotions basic. *Emotion Review*, 3(4), 364-370.
- Erarslan, M. - Güner, G. (2021). Babürnâme'deki mental fiillerin yapı ve içerik bakımından sınıflandırılması. *Uluslararası Filoloji Bengü*, 1(1), 17-66.
- Erdem, M. (2004). Türkmen Türkçesinde mental fiillerin isteme göre anlam değişmeleri. *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*, 1, 939-949.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde mental fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2023). *Dil bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Orhan Veli (2015). *Bütün şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öner, C. (2015). *Bariatrik cerrahi hastalarında tat alma ve besin tüketimindeki değişikliklerin vücut ağırlığına etkisi*. İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sandalyeci, S. (2023). *Çağatay Türkçesinde mental fiiller: Ali Şir Nevâyî örneği*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Sazyek, H. (1996). *Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde Garip hareketi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Suiçmez, T. U. - İplikçi, A. B. (2023). Evrimsel psikoloji. *Evrimsel Açından Duygular ve Duygu İfadesi*, (ed.: B. Tekeş), 185-213, Ankara: Nobel Yayınları.
- Şaş, A. K. (2023). Türkiye'deki mental fiil çalışmaları üzerine bir bibliyografya denemesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (36), 290-307.
- Taşdelen, V. (2012). Türkçede şiirin yüklemi sorunu. *Turkish Studies*, 7 (4), 519-532.
- Torun, N. (2023). Fizyolojik psikoloji. *Duyguların Nörobijolojisi*, (ed.: N. Torun), 361-403, Ankara: Nobel Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2023). *Türkçe sözlük*. 12. Baskı, Ankara: TDK.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir. / Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.